ज

जकारो व्यञ्जनवर्णभेदः स्पर्शसंज्ञस्तस्योच्चारणस्थानं तालु, आभ्यन्तरप्रयत्नः जिह्वामध्यभागेन तालुस्पर्शः बाह्यप्रयत्नाश्च घोषसंवारनादाः अल्पप्राणश्च । मातृकान्यासेऽस्य वाममणिबन्धे न्यासः । तन्त्रोक्ता अस्य वाचकशब्दा यथा "जश्चतुराननः शूली भोगी च विजया स्थिरा । बलदेवो जयो जेता धातकी सुमुखी विभुः । लम्बोदरी स्मृतिः शाखा सुप्रभा कर्त्तृकाधरा । दीर्घबाहुरुचिर्हंसो नन्दी तेजाः सुराधिपः । जवनो वेगितो वाममणिबन्धपदात्मकः । हृन्मारुतेश्वरो वेशी चामोदो मदविह्वलः" वर्णोद्धारतन्त्रम् । अस्य ध्येयरूपं यथा "जकारं परमेशानि ! या स्वयं मध्यकुण्डली । शरच्चन्द्रप्रतीकाशं सदा त्रिगुणसंयुतम् । पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं प्रिये ।" कामधेनुतन्त्रम् । काव्येऽस्य प्रथमविन्यासफलं वृत्त० र० टी० उक्तं "जोमित्रलाभमित्यादि" ।

ज पु० जि–जन–जु–वा ड । १मृत्युञ्जये २जन्मनि ३पितरि ४जनार्द्दने त्रि० मेदि० ५विषे ६भुक्तौ ७तेजसि ८पिशाचे च । शब्दरत्ना० । ९वेगे एकाक्षरकोषः "जो गुरुमध्यगतः" इत्युक्ते गुरुमध्ये प्रान्तयोर्लघुद्वययुक्ते छन्दःशास्त्रप्रसिद्धे (।ऽ।) त्रिवर्णे १० गणे तस्य काव्यप्रथमविन्यासे । "भुजगोरुज ज" इत्युक्तेः रोगःफलम् सर्पोऽस्य देवः" ११जाते त्रि० "प्रावृट् शरत्कालदिवां जे" पा० अलुक् स० । प्रावृषिजः शरदिजः कालेजः दिविजः । "विभाषा वर्षखरशरेत्यादि" पा० । वर्षेज वर्षज इत्यादि । "तत्पुरु कृति बहुलम्" पा० । मनसिजः मनोजः सरसिजं सरोजमित्यादि । जरायुजः अण्डजः स्वेदजः उद्भिज्जः" । १२वेगिते १३जेतरि त्रि० शब्दरत्ना० । [कपुष्पे न० मेदि० ।

जकुट पु० जं जातं कुटति कुट–क । १मलयाचले २वार्त्ता-

जक्ष भक्षे सक० हासे अक० जक्षा० स्वपादि० प० सेट् । स्वपादिश्च रुदाद्यन्तर्गणस्तेन झलादेः सार्वधातुकस्य इट् । जक्षिति जक्षितः अभ्यस्तसंज्ञः तेन जक्षति । अजक्षीत् "उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदुते वापि मयानि पश्यन्" शत०ब्रा० १४।७।१।१४। "अश्नत्यां कश्चिदश्नाति जक्षत्यां सह जक्षिति" भाग० ४।२५।५७। "हविर्जक्षिति निःशङ्कोमखेषु मघवानसौ" जक्षिमोऽनपराधेऽपि" भट्टिः । अस्यान्तःस्थादितां केचिन्न मन्यन्ते । "यक्ष्यतामिति येऽप्युक्तास्ते वै यक्षास्तु यक्षणात्" विष्णुपु० यक्षनामनिरुक्तौ तथादर्शनात् ।

जक्ष दाने भ्वा० इदित् आ०सक०सेट् । इदित्करणसामर्थ्यात् अनुपधस्यापि नुम् । जङ्क्षते अजङ्क्षिष्ट । मित् । अजङ्क्षि अजाङ्क्षि (जा) जङ्क्षम् । इदित्करणात् जङ्क्ष्यते ।

जक्षण न० जक्ष–भावे ल्युट । भक्षणे हेमच० ।

जगच्चक्षुस् पु० जगतां चक्षुरिव प्रकाशकत्वात् । सूर्य्ये हेमच०

जक्षादि पु० "जक्ष जाग्र दरिद्रा च चकास्तिः शास्तिरेव च । दीधी वेवी च विज्ञेयो जक्षादिः पञ्चकोगणः" इत्युक्ते अभ्यस्तसंज्ञे धातुपञ्चके "नाभ्यस्ताच्छतुः" पा० जक्षत जाग्रत् इत्यादि ।

जगत् पु०गम–क्विप् नि०द्वित्वम् तुक् च । १वायौ २जङ्गमे त्रि० मेदि० । ३विश्वे न० अमरः । ४लोके सचराचरे प्रपञ्चभूते भोगोपयोगिपरिकरसहिते मायामये संसारचक्रे यथोक्तमभियुक्तैः "न निरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासते च या । सा मायेतीन्द्रजालादौ लोकाः संप्रतिपेदिरे । स्पष्टं यथा जगच्चेदमशक्यं तन्निरूपणम् । मायामयं जगत् भाति वीक्षस्वापक्षपाततः" । "जगद्योनिरयोनिस्त्वं जगदन्तोनिरन्तकः । जगदादिरनादिस्त्वं जगदीशोनिरीश्वरः" कुमा० । "जगतः पितरौ वन्दे पार्व्वतीपरमेश्वरौ" रघुः । "यदा स देवो जागर्त्ति तदेदं चेष्टते जगत्" मनुः । लोके "जगत्यपर्य्याप्तसहस्रभानुना" "युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनोजगन्ति यस्यां सविकाशमासत" माघः । जङ्गमे "जगतां तस्थुषश्च" सन्ध्यामन्त्रः । क्विबन्तत्वात् जगत् जगतौ इत्यादिरूपम् "पृषन्महज्जगच्छतृवच्च" पा० निपातनपक्षे जगन् जगन्तौ इत्यादिरूपमिति केचिदाहुस्तच्चिन्त्यम् तस्य शतृतुल्यत्वेऽपि "नाभ्यस्ताच्छतुरिति" पा० निषेधात् न नुम् । शतृतुल्यत्वप्रयोजनं तु स्त्रियां ङीप् जगती [हेमच० ।

जगत्कर्त्तृ पु० ६त० । १ईश्वरे तदभेदात् २चतुर्मुखादौ

जगच्छन्द पु० जगती छन्दोऽस्य वेदे नि० पुंवद्भावः । जगत्या छन्दसा स्तुत्ये । "खरोऽसि गयोऽसि जगच्छन्दाः" ता० ब्रा० १।५।१५ ।

जगत्पति पु० ६त० । १परमेश्वरे तदभेदात् २हरिहरादौ "यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेः" कुमा० जगदीशादयोऽप्यत्र । "जगदीशो निरीश्वरः" कुमा०